

Ключевые слова: профессионально-техническое образование, содержание образования, развитие, ремесленные училища, учебные программы, тематические планы.

Ivchenko T.V. Content, Forms and Methods of Teaching in Institutions of Vocational Education in Ukraine 40-50-ies of XX century

The article analyzes the dependence of the content, forms and methods of vocational education in Ukraine 40-50-ies of the Twentieth century, from the production and the labor market. Considered forms and methods of theoretical and industrial training in the vocational and technical education in the study period, which confirmed that the selection was conditioned by their level of economic development, the need for specialists of a young profile, regulatory requirements - legal instruments in the field of vocational education. In terms of centralization of education, this complex relationship between the economy and the content, forms and methods of training was carried out by authoritarian methods. For example, during the training period at the company, where the activities of the students had the character of an industrial practice, the lesson I have other organizational forms, approximate to the forms of organization of production activities working qualified.

Key words: vocational education, educational content, development, publishing and printing industry, printing.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2014 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 364-78(075.8)

М. В. Марчук

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОПКУНСЬКО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ БУКОВИНИ
У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОЇ ОПКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ (К. ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)**

Суспільний прогрес, соціально-економічний та політичний розвиток, розквіт освіти, науки, культури та мистецтва не забезпечують людства від існування груп громадян, які з тих чи інших причин потребують захисту, опіки, підтримки. Україна на початку III тисячоліття переживає складний історичний момент свого розвитку. Значна частина її громадян – соціально незахищені, особливу тривогу викликають діти, підлітки та молодь. Саме вони потребують найбільшої уваги з боку держави, громадянського суспільства, окремих інституцій, бо їх сьогоднішній розвиток, можливість отримати належну освіту та виховання – запорука завтрашнього благополуччя і процвітання

Української держави. Історія свідчить про те, що “інвестування” у дітей та молодь є найважливішим напрямом державної соціальної політики, а захист нужденних – пріоритетним завданням влади й громади.

Специфічна категорія громадян – люди з особливими потребами мають чи не найбільше проблем медичного, соціального, освітньо-виховного, іншого характеру. В історії соціальної роботи, у тому числі й в Україні, накопичений вартісний досвід соціальної підтримки та опіки осіб з функціональними обмеженнями, перш за все – дітей та молоді. У різних регіонах у зв'язку з історичними особливостями, зокрема, приналежністю до різних держав, складалась відповідна система опікунсько-виховних установ. Дослідження їх діяльності, аналіз позитивного досвіду, урахування складнощів та прорахунків – важливий напрям наукового пошуку в галузі історії опіки. З огляду на вищезазначене обрана тема статті є актуальною як історико-педагогічне дослідження, так і наукова робота прогностичного характеру.

У останні десятиліття проблематика досліджень теорії і практики суспільної опіки значно активізувалась. Це пов'язано, перш за все, з реформуванням системи державної опіки дітей-сиріт, дітей з особливими потребами; виникненням і розвитком нових сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Усі ці питання потребують глибокого науково-теоретичного обґрунтування. Сформувалися цілі напрями досліджень, як от – освітньо-виховна діяльність суспільних інституцій та приватних осіб стосовно утримання та виховання дітей-сиріт (Л.Березівська, Л.Вовк, І.Голубочка, Н.Дем'яненко, Т.Завгородня, О.Сухомлинська та ін.); проблеми соціального сирітства в сучасній Україні та шляхи його подолання (Г.Бевз, О.Безпалько, Л.Волинець, Л.Завацька, І.Зверєва, І.Іванова, А.Капська, Н.Комарова, І.Пеша та ін.). Науковці говорять про нову науку – опікунську педагогіку, яка й досліджуватиме весь спектр питань, пов'язаних з опікою, її видами та формами, розвитком виховних ідей тощо.

Особливо варто виокремити історико-педагогічні дослідження, предметом яких є теорія і практика державної опіки, благодійництва, соціального розвитку дітей-сиріт в Україні у різні історичні періоди. Це – наукові розвідки Р.Волянук, Л.Голиш, С.Заєць, О.Карпенко, Р.Новгородського, І.Плугатор, І.Ченбай, Л.Штефан, Т.Янченко та ін. У них здійснено комплексний аналіз функціонування різних закладів опіки у Підросійській Україні та Галичині, згодом – Радянській Україні у к. ХУІІІ – другій половині ХХ століть. Однак Буковина, яка у ці роки була частиною імперії Габсбургів, а з 1918 р. – Румунії, залишилась практично поза увагою учених. Саме тому метою даної публікації є аналіз діяльності опікунсько-виховних закладів на Буковині у к. ХІХ – першій третині ХХ ст., які опікувались дітьми з особливими потребами.

Опіка – складне багатофункціональне поняття, має відповідні тлумачення в праві, філософії, соціології, соціальній педагогіці. Використовується воно й у теорії і практиці соціальної роботи.

Основною відмінністю є те, що у соціальній роботі опіка базується на юридичній концепції *parens patriae* (дослівно – стан батьківства), коли опікун (людина, державна інституція, громадська чи благодійницька організація) піклувався про тих, хто не міг зробити цього самостійно, або задовольнити власні життєво необхідні потреби [1, с. 202].

На сучасному етапі в Україні до державних закладів опіки з різних причин потрапляють різні категорії дітей. Зокрема, діти-інваліди, що потребують спеціального навчання виховуються у них через відсутність якісного надомного навчання чи навчання у загальноосвітніх школах; діти-інваліди з малозабезпечених сімей, батьки яких мають низьку заробітну плату, малі соціальні виплати на дитину [2, с.108]. Сутність і зміст практики соціальної роботи з цими категоріями дітей визначається загальнодержавним ставленням до інтернатної системи їх утримання та виховання; зміною державної політики та вироблення нових механізмів її реалізації; створенням системи соціального захисту дітей-інвалідів, необхідних умов для їх індивідуального розвитку, реалізації інтелектуального чи творчого потенціалу. З цією метою держава визначає для людей з функціональними обмеженнями додаткові гарантії для задоволення їхніх прав і законних інтересів, проявляючи особливу турботу про дітей, родини, в яких вони зростають [3, с. 241].

З психолого-педагогічної, соціально-педагогічної точок зору основним завданням опіки у широкому значенні слова є налагодження діалогу між дітьми з обмеженими функціональними можливостями і оточуючим світом, суспільством (здоровими однолітками, іншими людьми). У побудові цих взаємин мова повинна йти найперше не про милосердя, а про співдружність і співробітництво, де дитина з особливими потребами – суб'єкт спільної діяльності, рівноправний учасник спільного творчого освоєння оточуючого світу [4, с. 396].

В історії соціальної роботи Підросійської України, починаючи з XIX століття, суспільна – громадська та державна опіка, починають активно розвиватись у системи соціального захисту, забезпечення, підтримки та допомоги нужденних категорій громадян. Дослідники справедливо відзначають, що після скасування кріпосного права (1861 р.), змін у системі державного управління, зокрема появою земств, опіка набуває систематичного і регулярного характеру.

До категорій дітей, що потребували піклування й захисту, відносили незаконнонароджених немовлят і підкидьків, інвалідів, тимчасово безпритульних та бездоглядних дітей, калік і старезних непрацевдатних. Опіка набуває диференційованого характеру: засновуються “денні сховища”, ясла для дітей, батьки яких працювали на виробництві; для правопорушників – хліборобські колонії та ремісничо-виправні притулки; для дітей-сиріт створювались сирітські будинки, притулки.

Щодо дітей з особливими потребами, то у 1881 р. відкривається Опікунство для сліпих, яке включало у себе притулки для малолітніх

сліпих, училища для сліпих, а 1898 р. організовується Опікунство імператриці Марії Федорівни для глухонімих [5,с.95-96]. Таким чином, на початок ХХ ст. було створено гнучку і диференційовану систему державно-суспільної опіки, яка постійно удосконалювалась аж до створення у 1917 р. Міністерства державної опіки.

Буковина своїм географічним положенням, особливостями сільського господарства, специфікою заселеності територій завжди була привабливою для сусідніх держав. У досліджуваний період край спочатку входив до імперії Габсбургів (з 1774 р.), а у 1918 р. – окупований Королівською Румунією. Попри усе це, вона завжди трактувалася як окрема адміністративно-політична одиниця, що мала притаманний їй устрій, “...окрему, і до певної міри відмінну від інших управу; в інших умовах розвивалося культурне, соціальне, економічне і релігійне життя” [6,с.195].

Опікунсько-виховні установи у к. ХІХ– першій третині ХХ століття на Буковині диференціювались за наступними критеріями: за віровизнанням дітей; за статевою ознакою; відповідно до того, хто був їх фундатором (державна, приватні особи, церква, національно-культурні товариства); за категоріями дітей, які знаходились у них (для безпритульних та бездоглядних дітей; дітей з особливими потребами; новонароджених, яких покинули матері; незаконно народжених дітей).

Відповідно до даних ознак, найбільш відомими у краї були: шкільні організації (об’єднання), що допомагали бідним учням; повітові сирітські каси; “Общества призрения дефективных детей”; спеціальні притулки для дітей-біженців (працювали у роки Першої світової війни і у перші роки після її закінчення); дитячі садки та ясла для бідних дітей (у ХІХ ст. їх розглядали у системі суспільної опіки); “Общества попечительства детей”; притулки для підкинутих та позашлюбних дітей; сирітські будинки: будинок сиріт (з 1898 р.); сиротинець для дітей воїнів, які загинули у І світовій війні (1918 р.). Український сирітський притулок діяв у с. Ревна (1923-1932 рр.); дитячий притулок працював у с. Киселів (1942 р.); дитячий будинок для дівчаток заснований у Чернівцях (1898 р.); функціонували приватні сирітські притулки (наприклад, для дівчаток у 1882 р. такий збудувала Кароліна Бомон).

Окремим типом закладів опіки були богадільні для дітей з особливими потребами (так, у 1910 р. дітей з функціональними обмеженнями згідно звітів із 119 тис. 141 дітей шкільного віку було 1 тис. 806). За національною ознакою формувались: єврейський сирітський дім (1913 – 1924 рр.); католицький сирітський дім “Святого Фелікса” (1933-1938 рр.); німецький сирітський дім (1937 р.); Буковинський німецько-католицький притулок (1926-1927 рр.); інтернат для хлопчиків-румун (1898-1912 рр.) та інші.

Перш ніж засновувати будь-який опікунський заклад, шкільна влада краю проводила детальний аналіз потреб. Як свідчить звіт, на кінець 1905 р. на Буковині було до 5 років 13 дітей з функціональними

порушеннями (сліпих, глухих чи глухонімих), від 5 до 10 років – 36, а 10-15 років – 67 дітей, тобто достатньо багато дітей шкільного віку [7, s.26]. Чернівецька державна спеціальна школа-інтернат для сліпих та глухонімих дітей м. Чернівці (Kaiser Franz Joseph-Jubiläums-Blindeninstitut; Institutul de orbi și surdo-muți, Cernăuți) заснована в грудні 1908 р. як ювілейний інститут сліпих ім. цесаря Франца Йосифа. Після того, як Буковина увійшла до складу Румунії, 10 лютого 1919 р. назва була змінена на “Інститут сліпих ім. королеви Марії”. Відповідно до закону “Про початкову освіту” від 24 липня 1924 р. та доповнення до нього від 5 липня 1934 р. заклад перейменований в Державну спеціальну школу для сліпих та глухонімих дітей.

Школа була 8-ми класною, при ній діяв підготовчий курс. Керівництво здійснював шкільний комітет. Упродовж усіх років діяльності закладу у ньому викладались арифметика, інтуїція, історія, географія, природознавство, технологія, релігія, німецька та румунська мови, мова знаків та звуків. Школа-інтернат підпорядковувалася Міністерству національного виховання та XIV окружному шкільному інспекторату. З початком Другої світової війни, встановленням Радянської влади на Буковині вона була ліквідована 1940 р. [8].

Керівництво школи щорічно на початку та в кінці навчального року звітувало перед найвищою кураєвою освітньою установою XIV окружним шкільним інспектором. Ці звіти дають можливість чітко проаналізувати організацію навчально-виховного процесу у закладі, розпорядок дня учнів, рівень кваліфікації педагогів. Так, згідно звіту від 21 вересня 1925 р. (а саме в кінці вересня у тогочасних школах Буковини починався навчальний рік) у школі-інтернаті працювало 14 педагогів, її директором був Дмитро Рушак. Особові справи учителів свідчать, що більшість із них мали належну професійну кваліфікацію, позаяк іменуються “професорами”. Їх тижневе навантаження в основному складало 18 годин. Учителі закріплялися за конкретним класом, отже, викладали у ньому практично всі предмети. Виняток становили тільки викладачі музики, співів, фортепіано, так звані “маестро” та учительки, що викладали жіночі ручні роботи (плетіння кошиків).

Кількість дітей у різні роки змінювалась, однак ніколи не була меншою, ніж 100 учнів. Наприклад, у 1929 р. навчалось 112 вихованців, з них 58 хлопчиків і 53 дівчинки; національний склад представлено наступним чином: 7 українців, 60 румун, 12 німців. Вік дітей коливався від 7 до 16 років. Змінювалась і кількість класів, це залежало від того, скільки дітей і з якими ураженнями навчаються. Так, у 1925/1926 р. слабозрячі (сліпі) діти навчались у 2, 3 і 6 класах; глухонімі – у всіх 8-ми класах.

Особливий інтерес з огляду на можливості використання позитивного досвіду становить режим дня вихованців та організація навчально-виховного процесу. Перш за все, відзначимо, що навчання відбувалося щоденно, крім неділі, упродовж всього дня. Однак режим

життєдіяльності дітей був побудований з урахуванням їхнього стану здоров'я. Архівні документи свідчать, що день вихованця інтернату планувався наступним чином: з 6 до 7 год. – підйом, гігієнічні процедури, одягання; ранкова молитва; з 7 до 8 год. – сніданок і виконання домашніх завдань, тобто, зважаючи за стан здоров'я дітей їх не примушували робити уроки у другій половині дня. Навчання починалося з 8 години ранку, до обіду відбувалось 4 уроки по 50 хвилин кожен (після 2 року – запланована велика перерва тривалістю 15 хвилин).

З 12 до 14 години діти відпочивали: обідали, гуляли, як свідчать документи, влітку в саду при школі, взимку в коридорах. У другій половині дня режим був достатньо послаблений: після одного уроку, о 15 годині діти мали підобідок, заняття продовжувались з 16.10 до 18 годин. Вивчення основних предметів відбувалось у першій половині дня; у другій – учні займались ручними роботами, індивідуальними музичними заняттями, релігія як навчальний предмет вивчалась також після 16-ї години. Архівні документи свідчать, що з 18 до 19 год. відбувалась так звана “медитація”, яка включала у себе виховні бесіди, обговорення пройденого матеріалу, повторення вивченого упродовж дня.

З 19-ї до 20-ї години була запланована вечеря, прогулянка, “упорядкування особистих речей”. Відомо, що діти самі прибирали у своїх спальних кімнатах, по можливості чистили і прали свої особисті речі. Вечірня молитва починалась о 20 годині, а о 21-й діти вже відпочивали. Щонеділі вихованці відвідували храм, окрім того, для них організовувались прогулянки містом, у парк тощо. Після 14 години у вихідний день батьки або опікуни могли відвідати дітей.

Зміст освіти сліпих (слабозорих) та глухих (глухонімих) дітей, звичайно, дещо відрізнявся, однак аналіз документів дозволяє узагальнити, що сліпі (слабозорі) учні у 1-3 класах вивчали арифметику, історію, малювання, співи, граматику, географію, письмо, читання, природознавство, музикографію (співи, хорові заняття, гра на музичних інструментах – М.М.), природничі науки, релігію, розвиток пам'яті. Глухі учні опановували: у 1 класі – артикуляцію, арифметику, малювання, каліграфію; 2-му класі – розмовні вправи, артикуляцію, арифметику, розвиток інтуїції, малювання, у 3 класі – арифметику, румунську мову, читання, граматику, каліграфію, читання, письмо, малювання; 4-му класі – мовні вправи, румунську мову, арифметику, каліграфію, малювання. У 5-му класі це були: читання, малювання, артикуляція, граматика, арифметика, географія, природознавство, вправи на мовлення; з 6-го по 8-й класи – читання, арифметика, творчі уроки з мови, граматика, історія, географія, вільні вправи, каліграфія, граматика, геометрія, фізичні науки, природознавство, малювання. Науку релігії вивчали у всіх класах [9, арк. 1-9].

Такий зміст освіти, режим дня, належна кваліфікація учителів зробили можливим функціонування спеціальної школи-інтернату не просто як опікунської, а опікунсько-виховної та освітньо-розвивальної

установи, у якій діти з особливими потребами отримували відповідні часу освіти, виховання, догляд, лікування.

Отже, на Буковині в к. XIX – першій третині склалася система опікунсько-виховних закладів, ланкою якої були установи для дітей з функціональними обмеженнями. Вони працювали як школи-інтернати, у яких діти отримували не лише належний догляд і лікування, а й мали змогу опанувати предмети початкової школи, розвивати власні творчі здібності, займаючись співом, грою на фортепіано, малюванням.

З дітьми працювали кваліфіковані педагоги, які намагались полегшити їх майбутнє самостійне життя, наприклад, навчаючи мові сліпих (за системою Брайля) чи артикуляції вимови (глухих і слабочуючих дітей), основам самообслуговування, певним професійним навикам (кошикоплетінню, наприклад). Безперечно, такі заклади не могли охопити усіх дітей, що потребували опіки, підтримки і навчання, однак досвід, накопичений у них, вважаємо вартісним.

Подальших досліджень потребує діяльність опікунсько-виховних закладів для інших нужденних категорій дітей та молоді у краї, зокрема, безпритульних та бездоглядних, робота національно-культурних товариств, церкви, окремих громадян у царині суспільної опіки.

Список використаної літератури

- 1. Гулина М. А.** Словарь-справочник по социальной работе / Марина Анатольевна Гулина. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
- 2. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. / Ольга Володимирівна Безпалько. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 208 с.
- 3. Капська А. Й.** Соціальна робота : навч. посіб. / Алла Йосипівна Капська. – К. : Вид. Дім Слово, 2011. – 400 с.
- 4. Шахрай В. М.** Технології соціальної роботи: навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 464 с.
- 5. Горілий А. Г.** Історія соціальної роботи: навч. посіб. /Анатолій Гаврилович Горілий. – Тернопіль : Вид-во Астон, 2004. – 174 с.
- 6. Жуковський А.** Історія Буковини: частина друга після 1774 р. /Аркадій Жуковський. – Чернівці: Видавнича спілка “Час”, 1993. – 223 с.
- 7. Berricht** betreffend die Errichtung von Spezialklassen a) fur Blinde, b) fur Taubstumme schulpfliftige Kinder der Bukowina von Johann Boszniag. – Czernowitz, 1908. – 26 s.
- 8. Державний архів** Чернівецької області. Фонд 268 Державна спеціальна школа-інтернат для сліпих та глухонімих дітей в м. Чернівці. – Описи 1-2. – 29 од. зб., 1910, 1919–1940 рр.
- 9. Державний архів** Чернівецької області. – Фонд 213 ХІУ окружний шкільний інспекторат (1918-1940). – Оп. 1. – Спр. 2584 “График занятий в Институте слепых и глухонемых города Черновцы”. – 8 арк.

Марчук М. В. Діяльність опікунсько-виховних закладів Буковини у контексті суспільної опіки дітей з особливими потребами (к. XIX – перша третина XX ст.)

Стаття присвячена актуальній проблемі – дослідженню розвитку регіональної історії закладів опіки в Україні в к. XIX – першій третині XX століть. На основі аналізу архівних джерел автор доводить, що на Буковині, яка у досліджуваний період була складовою Австро-Угорщини та Румунії, склалася система державних опікунсько-виховних установ. Її складовою були заклади для дітей з особливими потребами, зокрема Чернівецька державна спеціальна школа-інтернат для сліпих і глухонімих дітей, освітня та виховна робота якої аналізується у статті.

Ключові слова: суспільна опіка, діти з особливими потребами, заклади державної опіки, спеціальна школа-інтернат для сліпих і глухонімих дітей.

Марчук М. В. Деятельность опекуноско-воспитательных учреждений Буковины в контексте общественной опеки детей с ограниченными возможностями (к. XIX – первая треть XX в.)

Статья посвящена актуальной проблеме – исследованию развития региональной истории учреждений опеки в Украине к. XIX – первой трети XIX века. На основе анализа архивных источников автор доказывает, что на Буковине, которая была частью Австро-Венгрии и Румынии, сформировалась система опекуноских заведений. Ее составляющей были учреждения для детей с ограниченными возможностями, в том числе и Черновицкая государственная специальная школа-интернат для слепых и глухонемых детей, образовательный и воспитательный процесс которой анализирует автор.

Ключевые слова: общественная опека, дети-инвалиды, учреждения государственной опеки, школа-интернат для слепых и глухонемых детей.

Marchuk M. V. Work of Guardianship and Educational Institutions in Bukovina within the Context of Social Care of Disabled Children (in the end of the 19th century – at the Beginning of the 20th century)

The article deals with development study of local guardianship and educational institutions in Ukraine in the end of 19th century and at the beginning of the 20th century. The author analyzes the archival sources and proves that Bukovina which was the part of Austria-Hungarian State and Romania at that time had the system of state guardianship and educational institutions. The system included the institutions for disabled children who could not speak or hear. For example, there was Public Special Boarding School for blind and deaf-mute children in Chernivtsi. The author of the article analyzes the educational and training work of the school for children who had special needs in their life and education. This public care institution worked from 1908 to 1940 and about 100 children learned and raised there at different

periods of time. The disabled children that had special needs lived there permanently. Education and training programme included the subjects of primary school. The blind children studied Music and even played the piano. The routine, children's every day life and their daily activities (tidying up, personal care, etc.) are presented in the article.

Key words: social care, disabled children, public care institutions, special boarding school for blind and deaf-mute children.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2014 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 364-27“18/19”(477)

Ю. В. Сербалюк

ПОШУК ШЛЯХІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДРЕСНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ У КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Здійснення ефективної соціальної підтримки своїх громадян є однією з базових функцій сучасної держави. Пошук шляхів її реалізації є актуальною проблемою суспільства. Деякі напрацювання у цій сфері є у нашій соціальній історії. Оскільки сьогодні перед науковцями ставиться завдання розглядати історію України не лише як історію конкуренції і змагань різних станів і верств, а і як простір їх взаємодії, то актуальним у цьому плані є вивчення історичного досвіду надання з боку держави, громадських організацій, приватних структур соціальної підтримки різним соціально вразливим категоріям населення. Важливість дослідження історичних аспектів організації соціальної допомоги зумовлено ще й тим, що, як засвідчує історичний досвід і події сьогодення, невирішеність соціальних проблем, наявність значної частини нужденного населення неминуче приводить до зростання соціальної напруги, невдоволення, що виливається періодично в організовані та стихійні акції протесту. В історії України друга половина ХІХ – початок ХХ ст. була періодом не лише періодом бурхливого капіталістичного розвитку, але й появою нових форм суспільної опіки і зростанням благодійних організацій та установ. Різні аспекти проявів соціальної підтримки нужденних у зазначений період знайшли відображення у наукових доробках І. Гребцової, Ю. Гузенка, О. Доніка, Л. Мокеєвої, С. Поляруш, Н. Сейко, Ю. Соколовської, Ф. Ступака та інших. Цей період у плані соціального розвитку нагадує сьогодення: розвиток капіталістичних відносин сприяє зростанню міського населення, частина якого не в змозі пристосуватись до нових умов життя, що спричиняє зростання бідності і безробітних. Оскільки сьогодні